

Ілля ХОМЕНКО

доктор наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри телебачення та радіомовлення

Інституту журналістики
Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

УДК 3:070(075.8)

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМ АКУСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА У КОМУНІКАЦІЙНОМУ ВИМІРІ РАДІОМОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДАХ КЛАСИЧНОЇ РАДІОДРАМИ, СУЧАСНОЇ МУЗИКИ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ СЕРІАЛІВ УКРАЇНСЬКОГО РАДІО)

Статтю присвячено еволюції форм і жанрів радіовистав. Досліджено проблему інтерпретації семантики та образної системи літературного твору виражальними засобами акустичного мистецтва. Проблему розглянуто у загальному контексті сучасної аудіовізуальної культури. Тему розкрито, зокрема, на прикладі радіопостановки О. Уеллса «Війна світів» (O. Welles) за мотивами однойменного роману Г. Уеллса (H. G. Wells), а також сучасних форм і жанрів радіодрами.

Ключові слова: радіодрама, драматична мініатюра, еволюція форм, анонс, skit.

Проблема еволюції жанрів і форм драматичного радіомовлення тлумачиться у статті насамперед із позицій оптимізації комунікаційного потенціалу радіодрами в умовах домінування спрощених квантованих (кліпових) форм акустичної культури.

Актуальність дослідження випливає з суспільної потреби у збереженні і примноженні традицій класичної культури за допомогою сучасних комунікаційних засобів. Результати мають як теоретичне, так і прикладне значення (можуть бути впроваджені у практику медіа).

Аналіз теоретичної думки за темою та рівень новизни дослідження. Теоретичні засади вивчення залежностей між жанровою природою та функціональністю комунікації було закладено Г. Лессінгом та його послідовниками. Прикладні аспекти впливу різних форм драматичного радіомовлення досліджували Х. Кентріл (соціологічними методами) та О. Уеллс (методом узагальнення практичного досвіду співробітництва з радіомовною службою Сі-Бі-Ес).

Статтю побудовано на новому емпіричному матеріалі, здобутому в процесі як аналітичної, так і експериментальної роботи автора у галузі радіомовлення Новою є інтерпретація результатів, викладена у висновках. Усі спеціальні експериментальні проекти, на які посилається автор, підготовлено у співавторстві з кінодраматургом В. Фоменком.

Об'єкт статті – сучасне драматичне радіомовлення у контексті історії та теорії радіо.

Предмет – еволюція форм і жанрів радіодрами.

Мета – довести можливість функціональної оптимізації класичного радіотеатру шляхом адаптації нових формотворчих і жанровотворчих досягнень радіомовлення.

Завдання: з позицій екології медіа визначити теоретичні засади еволюції жанрів і форм радіодрами; обґрунтувати зв'язок між класичними і сучасними формами та функціональними можливостями акустичної драматургії; навести практичні приклади адсорбції властивостей класичного радіомистецтва сучасним мовленням.

Виклад основного матеріалу. Еволюція комунікаційної системи та всіх її підсистем, до яких належить і комунікація масова, звичайно, відрізняється від еволюції екосистеми біологічної. Насамперед це пов'язано з тим, що соціальні комунікації – антропогенетичне явище, яке підкоряється закономірностям існування та розвитку ноосфери. Разом з тим окремі вияви соціальних еволюційних процесів конвергентні еволюції біологічній. Незалежно від причин і рушійних сил еволюції біологічні об'єкти пристосовуються до змін у навколишньому середовищі. Так само і форми соціальної діяльності адаптуються до змін у середовищі соціальному. Вплив зовнішніх деструктивних чинників (чинників ліміту) може викривити цей рух. Руйнування екосистеми унеможливить її розвиток так само, як, наприклад, розвиток інституцій відкритого суспільства призупинить війна або диктатура. Та якщо існує об'єктивна суспільна потреба у певному соціокультурному явищі, то воно буде формуватися знову і знову – за участю різних людей, з різними назвами. Повертатися з небуття, куди його занурили політичні репресії доби тоталітаризму. Долати бар'єри вузького форматування, притаманного медіа «дикого ринку». Знаходити нові канали розповсюдження і платформи виробництва.

Загальновідомим прикладом комунікаційної дисфункції, спричиненої факторами ліміту (і як наслідок цього – функціонального розширення суміжних видів комунікації), є вплив прямої чи прихованої цензури на новини. Це явище завжди відтворюється за конвергентних умов незалежно від характеру політичних систем і позиціонування влади – демократичної чи авторитарної. Так, популярність радянських сатириків застійних часів багато у чому пояснювалася тим, що вони могли натякати на явища, закриті для висвітлення журналістами. Та перетнути межу дозволеного для сатирика минулого означало потрапити під заборону.

Часи змінилися. Але недавній інцидент із зняттям з ефіру випуску шоу студії «Квартал-95» преса пов'язує саме з наявністю у жартах коміків інформації про бізнес-активи українських політиків і медіа-магнатів, а не з технічними причинами, як про те повідомлялося офіційно.

Спробуємо дослідити визначений феномен на іншому прикладі, прикладі радіодрами. Історія цього виду комунікації порівняно добре вивчена. На відміну від репродуктивних форм художнього радіомовлення (літературних читань, трансляцій театральних вистав і т. д.), головною ознакою п'єс, написаних спеціально для радіо, була гостра проблемність й актуальність, оперативна мистецька реакція на суспільні негаразди. Тому радіоп'єсу як вид радіомовлення переслідували (до повної заборони і репресій щодо авторів) у всіх країнах, які обмежували право громадян на інформацію (СРСР часів культу особи, нацистській Німеччині, США доби маккартизму). Так, фатальною для української радіодрами тридцятих років минулого століття стала спроба натякнути на політичні репресії та голод (твори О. Димінського), американської – критика соціальної несправедливості (А. Макліш, Н. Корвін та ін.). Але радіоп'єса відроджувалася знову і знову, іноді у формах, не пов'язаних з ефірною комунікацією: як тільки виникала суспільна потреба у відповідному віддзеркаленні реальності.

У 2014 р. музична група «Танок на майдані Конго» (ТНМК) презентувала новий альбом, складниками якого стали пісня «Війна світів» і скіт (skit) – драматична мініатюра на ту ж тему. Прийомом мініатюри стало осучаснення: музиканти перенесли дію

вистави в українській реальності нашого часу. Учасник гурту Олег Михайлюта визначив статус проекту як «мегаактуальний», оскільки «те, що відбувається зараз у країні, схоже на те, що відбулося колись в голові в Уеллса» [2, с. 3].

Нагадаємо, про що йдеться. У жовтні 1938 р. радіоадаптація роману Герберта Уеллса «Війна світів» (сімнадцята радіовистава драматичної серії Колумбійської радіокорпорації «Театр Меркурій та Орсон Уеллс в ефірі») була помилково сприйнята мільйонами американців як репортаж про вторгнення марсіан. Колективний афект продемонстрував велику і не завжди керовану силу сучасних засобів комунікації (див. [3-5; 13]). Впливу програми Орсона Уеллса і Говарда Коха на сучасну культуру присвячено багато досліджень (наприклад, [6; 7; 14]). До радіовистави 1938 р. тяжіють такі неоднорідні в комунікаційному розумінні сучасні явища, як кінострічка С. Спілберга (екранізація саме американської радіоп'єси, а не британського роману) і так званий «зомбі-апокаліпсис» (хибна тривога на телеканалі KRTV, США, Монтана [8] – наслідок хакерського втручання в комп'ютерну мережу телецентру, жарт про захоплення частини території штату зомбі, здійснений, попри нібито несерйозну мету, з глибоким знанням психології сприйняття). Але в контексті визначеної тематики нас цікавить не історіографічний, а філологічний аспект проблеми – інтерпретація літературного першоджерела засобами акустичного мистецтва, набуття вторинним за природою твором художньої самодостатності і подальше інтерпретування його іншими митцями, з використанням виражальних можливостей різних комунікаційних інструментів.

На думку видатного театрального і радіорежисера А. Гончарова, успіх будь-якого твору відзначається його кореляцією з сучасністю. Адаптація роману Г. Уеллса «Війна світів», здійснена для американського радіомовлення О. Уеллсом і Г. Кохом, безумовно підкорялася вимозі актуальності. Саме це визначило форму драми: студійні діалоги і «живі» репортерські включення ніби з місця події. Стилзація під радіорепортаж, естетика розповіді наживо про те, що відбувається «тут і зараз», спростили оригінал, нівелювали його соціально-філософське навантаження. Але увиразнили головне: модель колективної поведінки мирного народу в умовах нав'язаної війни.

Саме цей інтерпретаторський підхід – перенесення художньо достовірної моделі дійсності, створеної Г. Уеллсом, у не менш достовірний умовний хронотопологічний простір радіоп'єси – і зробив твір О. Уеллса та Г. Коха видатним культурним явищем. Жартом була лише оболонка, власне історія про марсіанський десант. Але психологічно і мистецьки коректною виявилася уявна соціальна концепція зіткнення з розумним, безпощадним і технологічно розвиненим ворогом. І радіовистава, і роман містять коректну модель поведінки людей, що опинилися у безвиході військової поразки, в обставинах неможливості захистити країну, ідеали, гідність. Це єдне твору значно міцніше, ніж факт використання сюжету.

Отже, з погляду дотримання головного характерологічного прийому першоджерела – створення точної моделі дійсності – драматургічна інтерпретація Сі-Бі-Ес відповідала прозовому оригіналу. Сьогодні здійснено десятки спроб створення псевдоевристичного телевізійного або радіорепортажу, схожого на твір О. Уеллса та Г. Коха (включаючи навчальні студентські проекти, наприклад, цікаву і цілком безпечну з погляду ймовірності провокування радіопаніки аудіовиставу студента Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка Максима Омельченка). Можна сказати, що всі подальші спроби розвитку творчого досвіду О. Уеллса і Г. Коха були вдалими тоді, коли ґрунтувалися на прийомі достовірного моделювання реальності, притаманному радіодрамі США «золотої доби» радіомовлення, і невдалими – коли копіювали форму «Війни світів», ігноруючи соціальний смисл, спрощуючи мистецький твір до рівня небезпечного жарту.

Вище згадувався жанр акустичного мистецтва, в який втілили сучасну постановку «Війни світів» музиканти гурту ТНМК – *skit*. Посилаючись на статтю П. Лисідзе «Коротка історія хіп-хопа», музиканти стверджують, що *skit* як коротка словесно-шумова інтермедія між піснями народився на маленьких радіостанціях афроамериканських гетто, і що прийом почали згодом використовувати європейські музиканти, не замислюючись над його первинним смислом і походженням [9]. Але не буде помилкою сказати, що подібні малі форми (від музичного треку до рекламного кліпу) стали способом виживання американської радіодрами, «творчим гетто», в якому опинилося акустичне мистецтво США доби маккартизму. Великі радіокорпорації тоді змінили формати мовлення, кращі драматурги – О. Уеллс, Г. Кох, Н. Корвін, А. Макліш, С. Рафаяльсон, А. Оболер, Н. Ростен – стали жертвами політичних гонінь, припинили співпрацю з радіомовленням. Найкраще передають атмосферу тих часів прямі цитати: «Часи «золотої доби» народжуються і вмирають. Найчастіше вони народжуються з першими ознаками весни, у мить морального чи політичного звільнення. Їм настає кінець, коли з'являється цензор або владу перебирає диктатор» (Орсон Уеллс, цит. за [12, с. 5]); «Рятуй, Боже, країну, де панує стукач» (А. Макліш, цит. за [12, с. 301]). Але маленькі етнічні радіостанції – і українські в тому числі – залишили в ефірі місце для акустичного мистецтва.

Отже, *skit* виник не просто як дивертисмент до студійного виконання пісень, а з'явився в процесі тривалої і складної еволюції акустичних медіа. Цікаво, що поштовхом до його розповсюдження в Україні стала не радіомовна, а музична культура.

Таким чином, за умов виникнення відповідної суспільної потреби форма акустичного мистецтва, що структурно і семантично є осучасненим різновидом класичної радіоп'єси, може сформуватися як культурогенетичний феномен в процесі еволюції сучасної музики. І творчим прийомом цього відродження буде синтез музичної та літературно-драматичної композиції.

Розглянемо тепер інший еволюційний шлях – модифікацію в сучасних умовах українського драматичного радіомистецтва. У період відродження української радіодрами (2002-2010 рр.), що відбувався за безпосередньої участі автора цих рядків та його літературного співавтора В. Фоменка, Українське радіо відкрило схожу форму поєднання музичного і драматичного матеріалу. Тобто поєднання у композиційних межах короткого твору пісні та уривка-анонсу радіовистави. Це відбулося не одразу. Спочатку творча група у складі В. Фоменка, Ю. Яценка, В. Обручова, автора цих рядків та ін. ставила за мету суто прикладне завдання – зацікавити аудиторію анонсованим твором. Але згодом з'ясувалося, що цілісність уривка вистави та музичного твору справляє потужне емоційне враження на аудиторію. Стає самодостатнім комунікаційним явищем, вплив якого залежить не тільки від властивостей анонсованого першоджерела, але і від ефірного (в широкому розумінні – соціального) контексту, іноді не тотожного контекстові повної версії радіовистави.

Якщо емоційний вплив анонсів визначався синтетичною музично-драматичною природою, то актуальність цих творів була пов'язана з ексклюзивним характером як драматичного сценарію (І. Хоменко, В. Фоменко), так і музики (автор В. Фоменко, аранжування Ю. Яценко). Сценарій був мистецькою реакцією на суспільні проблеми так само, як і згадані вище американські радіосценарії «золотої доби» Сі-Бі-Ес. Музика відповідала специфіці соціальних завдань.

Ось аутентичний приклад оформлення, в якому подавався до ефіру сценарій – анонс: музична партитура і текст.

Присмак розставання.

Лірична радіоопера
 «Вокаліз у ре-мінорі для північного вітру»
 Ілля Хоменко (лірика),
 Володимир Фоменко (музика)

§

Голос: Наш анонс (уривок з вистави):

Стукач: За цими нібито безневинними цілителями стоять справді серйозні люди. Дивіться. Лікувальними сеансами охоплено всі регіони... Сеанси у різних містах – майже подібні... Гучна музика, розповідь про всяку чортівню, продаж амулетів... А після сеансу – чортівня закінчується. Починається звичайна бухгалтерія. Зібрані гроші інкасуються і відправляються у столицю на... оцей рахунок.

Поліцей: Кому він належить?

Стукач: Ви не повірите...

Голос: Ніхто не знає, чи існує потойбічне зло. Але те, що людськими забобонами вміють користуватися і шахраї, і політичні шарлатани – не є предметом дискусії... Слухайте нову радіоп'єсу Іллі Хоменка та Володимира Фоменка «Вокаліз у ре-мінорі для північного вітру». Постановка – заслуженого артиста України Василя Обручова. Початок вистави – у неділю, о 17.30. (звучить пісня до вистави)

*Присмак розставання знову на вустах,
 Певно, помилювся дахом синій птах.
 Мов північні зорі – крижані слова
 Тихо в ре-мінорі вітер нам співа.*

*Благання вітру я почув – чи плач:
 «Забудь, а те, що не забув – усім пробач»...
 Навколо Сонця – рух Землі, а ми
 Йдемо наосліп у імлі до пільми.*

*Спогади – мов грати із семи октав,
 Ти життя сонату не по нотах грав.
 От воно і вийшло – твій скінчився бій.
 Темрява, і тиша, і сумління біль.*

*Невже я справді пісню чув – чи плач:
Навколо Сонця – рух Землі, а ми
Йдемо наосліп у імлі до пільми.
Сни – душі притулок, тільки снів нема,
Більше снів-пігулок не дає зима.
День похмурий вимкне всі нічні вогні.
Нібито ніхто нам не співає, ні.
А все ж я тиху пісню чув, мов плач:
«Забудь, а все, що не забув – усім пробач».
Навколо Сонця – літ Землі, а ми
Йдемо наосліп у імлі – до пільми.*

Голос: *Слухайте нову радіоп'єсу Іллі Хоменка та Володимира Фоменка у неділю, о 17 годині 30 хвилин.*

Анонсована вистава «Вокаліз у ре-мінорі для північного вітру» звучала на Першому каналі Українського радіо у 2007 р. Відтоді вона аніскільки не втратила актуальності. За повідомленнями преси, останній скандал, пов'язаний із використанням так званого окультного бізнесу як джерела кримінального прибутку, відбувся восени 2015 р. на території самопроголошеної ЛНР.

Приєм поєднання драматичного і музичного матеріалу В. Фоменко та І. Хоменко згодом почали використовувати у коротких радійних творах, що не були анонсами (драматичних мініатюрах, аудіобуктрейлерах).

Таким чином, ми маємо незаперечні докази конвергентної еволюції двох не пов'язаних між собою комунікаційних течій – музичної (досвід гурту ТНМК) та літературно-драматичної (досвід Українського радіо), що призвели до появи схожого медійного продукту – короткої радіодрами, що увібрала досвід класичного радіотеатру і сучасного музичного кліпу.

Висновки.

1. Можна вважати доведеним, що не пов'язані між собою еволюційні процеси в різних сферах масової комунікації призводять до виникнення схожих медійних продуктів тоді, коли існує об'єктивна суспільна потреба у відповідних формах віддзеркалення дійсності. Лімітування цих процесів шляхом зовнішнього деструктивного впливу може загальмувати і викривити еволюційний процес, але не змінює його внутрішню природу та рушійні сили.

2. Нові форми медійної продукції можуть утворюватися завдяки синтезу сучасних прийомів виробництва інформації та традицій класичної культури.

3. Практичні підтвердження теоретичних складників статті доводять значення її результатів для медійної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лессинг Г. Лаокоон, или О границах живописи и поэзии / Г. Лессинг ; пер. с нем. – М. : Мысль, 1957. – 507 с.

2. Хаджирарева В. «Где эти клятые марсиане?» Олег Михайлюта – о новом правительстве и новом альбоме ТНМК / В. Хаджирарева // Аргументы и факты в Украине. – 2014. – № 49. – С. 3.

3. Уэллс О. Война миров. Радиопостановка / О. Уэллс // Уэллс об Уэллсе ; пер. с англ., франц. ; предисл. К. Разлогова ; коммент. Н. Цыркун. – М. : Радуга, 1990. – С. 268–283.

4. Разлогов К. Великий мифотворец / К. Разлогов // Уэллс об Уэллсе. – М. : Искусство, 1990. – С. 5–21.

5. Хоменко І. Художньо-документальна програма («feature») з точки зору інформаційної безпеки / І. А. Хоменко, В. І. Фоменко // Учёные записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. – Симферополь, 2005. – Т. 18 (57). – № 3. – С. 37–42.

6. Хоменко І. Псевдоевристичні форми авізуального і аудіовізуального мистецтва: проблема впливу на аудиторію / І. Хоменко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2003. – Вип. 21. – С. 181–185.

7. Хоменко І. Телевізійні та радіопаніки у пострадянському комунікаційному просторі / І. А. Хоменко // Сучасні проблеми людського суспільства : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Великобританія – Україна). – InPress, 2011. – С. 33–35.

8. Новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ntv.ru/novosti/460580#ixzz3Ov0mY8Li>

9. Эксклюзив [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/chronics/27568-eksklyuziv-fozzi-rasskazal-kak-pisalsya-novyij-albom-tnmk.htm>

10. Уэллс О. Так куда же мы идем? / Орсон Уэллс // Уэллс об Уэллсе ; пер. с англ., франц. ; предисл. К. Разлогова ; коммент. Н. Цыркун. – М. : Радуга, 1990. – С. 72–77.

11. Уэллс О. Тупик морализма / Орсон Уэллс // Уэллс об Уэллсе ; пер. с англ., франц. ; предисл. К. Разлогова ; коммент. Н. Цыркун. – М. : Радуга, 1990. – С. 28–30.

12. Хоменко І. А. Соціальна функціональність художнього радіомовлення : монографія / І. А. Хоменко. – Київ : Київський нац. ун-т, 2012. – 347 с.

13. The Mercury Theatre on the Air [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mercurytheatre.info/>

14. Cantril H. The Invasion from Mars: A Study in the Psychology of Panic / Hadley Cantril. – Transaction Publishers, U.S., 2005. – 256 p.

Илья Хоменко

**Эволюция форм акустического искусства в коммуникационном измерении радиовещания
(на примерах классической радиопьесы, современной музыки и экспериментальных сериалов
Украинского радио)**

Статья посвящена вопросам эволюции форм и жанров радиоспектаклей. Исследовано проблему интерпретации семантики и образной системы литературного произведения средствами акустического искусства. Проблема рассмотрена в общем контексте современной аудиовизуальной культуры. Тема раскрыта, в частности, на примере радиопостановки «Война миров» Орсона Уэллса (O. Welles) по мотивам одноименного романа Герберта Уэллса (H. G. Wells), а также современных форм и жанров радиодрамы.

Ключевые слова: радиодрама, драматическая миниатюра, эволюция форм, skit.

Ilia Khomenko

**The Evolution of Art in the Form of Acoustic Communication Dimension of Broadcasting
(by examples of classic radio plays, contemporary music and Ukrainian radio experimental serials)**

The article is devoted to the evolution of forms and genres of radio plays. Study of the problem of interpretation of semantics and imagery of a literary work of art acoustic means. The problem is considered in the overall context of contemporary media culture. Subject is disclosed, in particular, the example of the radio show «War of the Worlds» by Orson Wells based on the novel by H. G. Wells, as well as modern forms and genres of radio drama.

Key words: radio drama, dramatic miniature evolution of forms, skit.